

ları arasında tartışma konularından biri haline gelmiştir (Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 674 vd.). İtikadî alandaki bu tartışmalar, özellikle Hanefîliği benimseyen Mu'tezile ile Mâtürîdî hukukçuları tarafından fıkıh usulüne taşınarak devam ettirilmiştir. Tartışmalarda büyük günah işleyen kimsenin ebediyen cehennemde kalıp kalmayacağı, âhirette azap görüp görmeyeceği, va'd ve va'id âyetlerinin umumiliği ve hususiliği, bunların hem mümin hem kâfirler için mi yoksa va'din müminler, va'idin kâfirler için mi olduğu, ayrıca Allah'ın va'd ve va'idinin değişip değişmeyeceği gibi soruların cevapları aranmıştır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Mürchie'nin va'd âyetlerini umumi mânada almakla Mu'tezile ve Hâricîler'den daha gerçekçi davrandığını belirtmiş, bunun Allah'ın rahmet, af ve mağfiret sıfatlarına daha uygun düştüğünü söylemiştir (*Kitâbü't-Tevhîd*, s. 549 vd.). Allah'ın şirk dışındaki bütün günahların affedilebileceğine dair vaadi dolayısıyla va'idin hususiliği daha isabetli görülmüştür. Çünkü va'idin gerçekleşmesi haramın helâl kılınmasına ve gınahta ısrar edilmesine bağlıdır. Bu tartışmalar sonucunda Mu'tezile va'd ve va'idle ilgili görüşlerini şöyle açıklamışlardır: İnsan akıl sahibi bir varlıktır, fiillerinde özgürdür ve yaptıklarından sorumludur. İyilik işleyenin mü-kâfatsız, kötülük yapanın cezasız kalması Allah'ın adaletine aykırıdır. Büyük günahlar tövbe etmeden Allah'ın lutfuyla veya şefaate affedilmez. Şefaate sadece tövbe edenler, küçük günah işleyenler, dolayısıyla cennet ehli içindir. Büyük günah işleyen kimse kâfir veya mümin olsun kıyamet günü ebedî azaba uğrayacaktır. Zira Allah, va'dinden ve va'idinden asla dönmez (Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 666; a.mlf., *el-Muğni*, XIV, 335, 337).

Va'd konusunda hemen bütün mezhepler birbirine yakın kanaatler taşımakla birlikte va'idde farklı görüşler benimsenmiş, İslâm âlimlerinin bir kısmı Mürchie'nin, bir kısmı da Mu'tezile'nin yanında yer almıştır. Zeydiyye, Mu'tezile ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. İmâmîyye Şîası, bazı konularda Mu'tezile'den etkilenmişse de imamların şefaatinin ayrı bir konumda görülmesi dolayısıyla onlardan ayrılmıştır. Ehl-i sünnet âlimleri genelde büyük günah işleyen müminin ebediyen cehennemde kalmayacağı, günahının karşılığı kadar azap çektikten veya Peygamber'in şefaatine nail olduktan sonra cennete gireceği görüşünü benimsemiştir. Va'd ve va'id, Sünnî kelâm kitaplarının sem'iyât bölümünde büyük günah işleyenin dünyada ve âhret-

teki hükmünün ele alındığı "el-Esmâ' ve'l-ahkâm" başlığı altında incelenmiştir. Mu'tezile ve Zeydiyye'nin eserlerinde ise bu konuya "el-Va'd ve'l-va'id" şeklinde müstakil olarak, ayrıca "el-Menzile beyne'l-men-zileteyn" ve "el-Adl" başlığı altında atıflarda bulunulmuştur. Mustafa Şen, *Kur'an'da Vaad ve Va'id* adıyla yüksek lisans tezi (1997, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Âsım, *Kitâbü's-Sünne* (nşr. M. Nâsirüddin el-Elbânî), Beyrut 1400/1980, s. 452-459; Muhammed b. Yahyâ Murtaza-Lidînillâh, *Kitâbü'l-Uşûl* (nşr. Abdullah b. Hammüd el-Izzî), Amman 1421/2001, s. 35-36; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ertuğrul Boynukalın), İstanbul 2006, VI, 450, 469-470; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Bekir Topaloğlu – Muhammed Aruçi), Ankara 1423/2003, s. 549 vd.; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* (Nevâvî), s. 69-71; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûl'l-hamse*, s. 134-137, 611-693; a.mlf., *el-Muğni*, XIV, 335-337, 355; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1991, s. 7, 140, 153, 184, 291; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1384-85/1964-65, I, 209-239; II, 510; İsferyânî, *et-Tebşîr* (Hût), s. 111-117; Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebşîratü'l-edille* (nşr. Hüseyin Atay – Şaban Ali Düzgün), Ankara 2003, II, 368-397; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 114, 115, 121, 122, 131, 139, 141; Bedreddin er-Râzî, *Hucecû'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Ömer el-Mahmesânî), Beyrut 1406/1986, s. 44-53; İbnü'l-Murtazâ, *Taba-kâtü'l-Mu'tezile*, s. 10, 79, 81, 83, 84, 105; İsa Doğan, *Zeydiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Samsun 1996, s. 120-127; Osman Aydın, *İslâm Düşüncesinde Aklileşme Süreci Mutezilenin Oluşumu ve Ebû'l-Hüzeyl Allâf*, Ankara 2001, s. 62-67; Sönmez Kutlu, *Mürchie ve Horasan-Mavera-ünnehir'de Yayılışı*, Ankara 2002, s. 141-147; U. Rudolph, "al-Wa'd wa'l-Wa'id", *El'2* (İng.), XI, 6-7.

SÖNMEZ KUTLU

VADE

Türkçe'de kullanılan **vade** (**va'de**) kelimesinin Arapça karşılığı **eceldir**. Sözlükte "borç; herhangi bir şey için belirlenen vakt, ölüm vakti, mühlet" gibi anlamlara gelen **ecel**, "bir yükümlülüğün ifa edileceği zaman veya ifa için belirlenen süre" anlamında bir fıkıh terimidir. Terim anlamı sözlük anlamı çerçevesinde kaldığından klasik dönem fıkıh literatüründe **ecelin** tanımına ayrıca bir yer verilmemiştir. Kur'ân-ı Kerim'de **ecel** kelimesi "hayatın sonu" (el-En'âm 6/60; el-A'râf 7/34; Yûnus 10/49; Hûd 11/3; en-Nahl 16/61; el-Ankebût 29/5), "bir borcun ödenme vakti" (el-Bakara 2/282), "iddetin sonu" (el-Bakara 2/231, 232, 234; et-Talâk 65/2, 4), "ceninin ana rahminde kalacağı son vakt" (el-Hac 22/5) gibi

mânalarda yirmi iki yerde geçmektedir. Hadislerde de **ecel** bu çerçevede yaygın bir kullanıma sahiptir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "ecel" md.). Fıkıhta vadenin onu belirleyen iradeye göre teşriî, kazâî ve ahdî olmak üzere üç türünden söz edilir. Meselâ zekâtın vâcib olması için geçmesi gereken süre veya iddet süreleri birinci; davada tarafların mahkemeye gelmeleri, şahit ve kefil getirmeleri veya ödeme zorluğu içinde bulunan borçlu için mahkemece tanınan süre ikinci; bir satım akdinde bedelin belirlenen ödenme vakti veya kiralama akdindeki kira süresi de üçüncü tür belirlemenin örnekleridir. Ancak fıkıh literatüründe terim anlamıyla vade daha çok muâmelât hukukunda "borcun edileceği zaman veya süre" anlamında kullanılmaktadır.

Hukukî işlemlerde vade iki şekilde ortaya çıkar. Bunlardan birincisinde vade tasarrufun hükmünün başlaması bir aynın veya semenin teslimi için belirlenen zamanla ilgilidir. Bu tür vadeye "izâfe vadesi" (ecelü'l-izâfe) denir. İkincisinde ise bir borç ve yükümlülüğün sona erme vakti tayin edilmektedir. Vadenin bu çeşidi "tevkîti vadesi" (ecelü't-tevkîti) diye adlandırılır. Fıkıh literatüründe vadeyle ilgili görüş ve tartışmalar en çok bu iki tür üzerinde yoğunlaşmıştır. Fıkıhta izâfe vadesinin hangi tasarruf ve akidler için geçerli olacağı ihtilâfîdir. Meselâ Hanbelîler dışındaki çoğunluğa göre satım ve hibe gibi temlik amaçlı akidlerde konusu ayn (fer'den tayin edilmiş eşya) olan yükümlülüklerin vadeye bağlanması söz konusu akidlerin asıl hükmüyle (muktezâ) çelişkilî görülerek câiz kabul edilmiştir. Ayn borçlarında genel kabul görmeyen izâfe vadesi deyn niteliğindeki zimmet borçlarında daha geniş bir alanda geçerli sayılmıştır. Meselâ satım akdinde mal bedelinin ve kira akdinde ücretin vadeli olması sahih ve bağlayıcı kabul edilmiştir. Deyn borçlarında vadenin sahih olması kuralının kendine has özellikleri bulunan sarf akdinde ittifakla geçerli sayılmadığı, karz ve selem akidlerinde ise tartışmalı olduğu görülür.

İzâfe vadesi yanında diğer bir vade türü, "bir yükümlülüğün sona erme zamanını göstermek üzere belirlenen süre" anlamında **tevkîti vadesidir**. Esasen bazı durumlarda bir akidde izâfe ve **tevkîti vadesinin** birlikte bulunması mümkündür. Meselâ icâre sözleşmesinde mal sahibinin malı kiracıya teslim yükümlülüğünün başlangıcını tayin eden süre izâfe vadesi, bu yükümlülüğün bitiş vaktini belirten süre **tevkîti vadesi** diye adlandırılır. İzâfe vadesi gi-

bi tevkit vadesinin geçerliliği için de bazı sınırlamalar vardır. Tevkit vadesinin hangi tür iltizamlarda câiz kabul edildiği hususunda, "Akdi muktezâsı ile çelişmeyen bütün tasarruflarda tevkit câizdir" şeklinde genel bir kuraldan söz edilebilir. Buna göre meselâ evliliğin kural bakımından ebedî olması ilkesiyle çeliştiği için nikâh akdinde tevkit vadesi câiz görülmemiştir. Tevkit vadesinde belirlenen sürenin sona ermesiyle ilgili tarafın yükümlülüğü de kural olarak ortadan kalkar. Meselâ mal sahibinin yükümlülüğü sona erdiği için kiracının malı sahibine iade etmesi gerekir. Fakat kiralanan şey helâk olduğu için veya ekim için kiralanan arazideki ürünün tabiat şartları gereği hasat edilememesi gibi sebeplerle teslimin zorunlu olarak gerçekleşmediği durumlar bu hükmün istisnalarıdır.

Bir yükümlülükte vadenin sahih kabul edilebilmesi için genelde iki şartın bulunması gerekir. Bunlardan biri vadenin belirli (mâlûm) olmasıdır. Kişiler arası vadeli borç ilişkilerinin yazıya geçirilmesini emreden âyetteki "ilâ ecelin müsemmen" ifadesi (el-Bakara 2/282) vadenin belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Fakihler de vadenin belirli olmasının gerekli görürken belirsiz (meçhul) vadenin tarafları anlaşmazlığa sürüklemesi ihtimalini dikkate almışlardır. İkinci şart vadenin malî karşılığının bulunmamasıdır. Ancak bu kuralın farklı durumlar için ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir. Zira vadeli satışta mal hemen teslim alındığı halde bedelin ileri bir tarihte ödenmesinin, selem akdinde ise bedel peşin olarak ödenip malın gelecek bir vadede teslim alınmasının fiyata piyasa rayicine göre birincisinde arttırma, ikincisinde eksiltme yönünde tesir etmektedir. Halbuki fakihlerin çoğunluğu satışta vade farkının câiz olduğu görüşündedir. Yine selem akdinin câiz olduğu hususunda ittifak mevcuttur. Dolayısıyla vadenin malî karşılığı bulunmaması şartını, karz borçları ile önceden herhangi bir sebepten dolayı sabit olmuş deyn borçlarının miktarı arttırılıp ertelenmesi veya miktarı azaltılıp vadesinden önce ödenmesi durumlarıyla ilişkili olarak anlamak gerekir. Bunlardan vadeyi uzatma karşılığı miktarı arttırma Câhiliye ribâsı diye kabul edilen nesîe faizi kapsamında ve haramlığı hususunda görüş birliği vardır. Dört mezhep fakihlerinin de içinde yer aldığı cumhura göre erken ödenmesi karşılığında vadeli bir borcun miktarının azaltılması câiz değildir. Bu görüşün temelinde her ne şekilde olursa olsun vadeye maddî bir değer biçmenin

doğru sayılmadığı anlayışı bulunmaktadır. Buna rağmen İbn Abbas, Nehaî ve Ebû Sevr alacaklının hakkından bir kısmını ıskat anlamı taşıdığı gerekçesiyle böyle bir muamelede sakınca görmemiştir.

Vadenin belirlenmiş olmasının doğurduğu hukukî sonuçlardan biri, eğer vadeli bir alacak söz konusu ise borçlu için onun belirlenen tarihe kadar talep edilememesi hakkıdır. Mahkeme nezdinde yapılacak böyle bir alacak veya haciz davası hâkim tarafından reddedilir. Vadenin doğurduğu ikinci sonuç borçlu tarafından vadeden önce yapılmak istenen tediye talebi durumuyla ilgilidir. İbn Hazm dışındaki fakihlerin çoğunluğuna göre alacaklı, kendisine bir zarar gelmemesi halinde vaktinden önce yapılan ödemeyi kabul etmek zorundadır. Üçüncü sonuç, cumhura göre borçlunun kendisine tanınan vade hakkını ıskat etmesi halinde bundan rücu etme hakkının bulunmamasıdır.

Taraflar arasında hukukî bir yükümlülük için sabit olan vadenin ortadan kalkması başlıca iki şekilde gerçekleşmektedir: İskat ve sukut. Vadenin ıskatla sona ermesi borcun türüne ve kaynağına göre alacaklı veya borçlunun tek tarafı yahut iki tarafı iradesiyle mümkün olabilir. Bu konuda, "Vadeyi ıskat vade kimin yararına ise onun hakkıdır" şeklinde bir kural bulunmaktadır. Vadenin genellikle borçlu lehine konulduğu dikkate alınırsa ıskatın da çoğunlukla onun iradesiyle gerçekleşeceği âşikârdır. Fakat vadenin her iki tarafın yararına olduğu durumlarda ıskat ancak karşılıklı anlaşma ile ortadan kaldırılabilir. Vadenin sukutu ise ölüm, iflâs ve ödeme güçlüğü durumlarında ortaya çıkmaktadır. Meselâ borçlunun ölmesi halinde fakihlerin çoğunluğuna göre vade sâkit olmakta ve söz konusu borç muacceliyet kazanmaktadır. Genelde kabul edilen görüşe göre alacaklının ölümü böyle bir sonuç doğurmaz. Fakihlerin çoğunluğu, borçlunun sabit olan hakkını dikkate alarak iflâs sebebiyle vadenin sâkit olmayacağı görüşünü benimsemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Münzir en-Nisâbüri, *el-İcmâ'* (nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed), İskenderiye 1402, s. 86, 93, 94, 99, 100, 105; Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcüd), Beyrut 1414/1994, V, 146-147, 353-357; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, VIII, 80-82, 84; Ebû İshak eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb* (nşr. Muhammed ez-Zühaylî), Dimaşk-Beyrut 1416/1996, III, 182-183; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 124-131, 139-140; XIII, 27-28, 43-44; XX, 66-72; İbn Rüşd, *el-Muḥaddimâtü'l-mümehhidât* (nşr. Saîd Ahmed A'râb), Beyrut 1408/1988, VI, 440; Kâsânî, *Bedâ'î'* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcüd),

Beyrut 1418/1997, VII, 171; X, 600; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muḥîtu'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (nşr. Ahmed İzzü İnâye), Beyrut 1424/2003, VIII, 250, 296; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki – Abdülfettâh M. el-Hulv), Riyad 1419/1999, VI, 431; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcüd – Ali M. Muavvaz), Beyrut 1423/2003, III, 276; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, Beyrut 1401/1981, V, 522; Burhâneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' şerḫu'l-Muknî'* (nşr. M. Hasan eş-Şâfi), Beyrut 1418/1997, IV, 198; Şirbînî, *Muḡni'l-muḫtâc*, II, 157; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâf* (nşr. M. Emîn ed-Dannâvî), Beyrut 1417/1997, III, 40; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 203; Muhammed İliş, *Fethu'l-aliyyi'l-Mâlik*, Kahire 1378/1958, I, 363; Abdünnâsir Ferîk el-Attâr, *Naẓariyyetü'l-e'cel fi'l-iltizâm fi ş-şer'ati'l-İslâmiyye ve'l-kavânini'l-'Arabîyye*, [baskı yeri yok] 1978, tür.yer.; Bilal Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfâsı*, İstanbul 1998, s. 148-169; Abdullah Özcân, *el-E'cel fi 'akdi'l-bey'*, Beyrut 2007, s. 261-276, 279; Abdullah Durmuş, *Fikhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*, İstanbul 2009, s. 27-30, 74-76; "Ecel", *Mu.F.*, II, 5-47.

ABDULLAH DURMUŞ

VADE FARKI

Fıkıhta "herhangi bir mal veya hizmetin peşin satış fiyatı ile vadeli satış fiyatı arasındaki fark" diye tarif edilir. Bir malın peşin ve vadeli fiyatları arasındaki fark kendi başına bir hukukî işlem olmayıp bir hukukî işlemin başlangıcında -meselâ satım akdi için- tarafların irade beyanlarını iki veya daha fazla ihtimal üzerine ortaya koymaları ve bunun neticesinde peşin ve vadeli fiyat arasında bir farkın meydana gelmesidir. Hukukî açıdan bu durum icap veya icap teklifi şeklinde kabul edilebilir. İcap olarak kabul edilmesi durumunda karşı tarafın bu ihtimallerden birini seçmesiyle akid kurulur; icap teklifinin kabul edilmesi durumunda ise karşı tarafın bu iki ihtimalden birini seçtiğini bildirmesi icap olur ve ilk tarafın bunu kabul etmesiyle akid kesinleşir.

Mebî' ve semenin aynı cinsten olması hali dışında vadeli satışın cevazında görüş birliği vardır. Vadeli satışta bedel malın peşin fiyatıyla aynı olabileceği gibi farklı da olabilir. Vade sebebiyle bedelde bir fazlalığın söz konusu edilebilmesi bu fazlalığın faiz sayılıp sayılmadığı, vade karşılığında satış bedelindeki artışın vade mukabulünde borçtaki (deyn) artış gibi sayılıp sayılmadığı tartışmasını gündeme getirmiştir. Fakihlerin büyük çoğunluğu henüz teşekkül etmemiş bir akidde vadeye bağlı farklı bedeller üzerinde konuşulmasının faiz kapsamında yer almayıp farklı fiyat